

Сіліна Д. С.,

аспірант кафедри української мови та літератури
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»АНТОНІМІЯ ЯК СИСТЕМОФОРМУЮЧА КАТЕГОРІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ КОКСОХІМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Анотація. Статтю присвячено вивченню явищ антонімії в українській коксохімічній термінології. Досліджено типи антонімів на семантичному (якісні, контрарні, комплементарні, векторні) та структурному (спільнокореневі, різнокореневі) рівнях і частининомовна належність термінів-антонімів.

Ключові слова: коксохімічний термін, антонім, антонімічна пара, типи протиставлень.

Постановка проблеми. Для сучасного термінознавства одним із найважливіших питань є теоретичне осмислення системних відношень між термінами. З'ясування особливостей системної організації сучасної української термінології, семантичних відношень між її одиницями має велике значення для виявлення законів семантичного розвитку терміносистем, для подальшого впорядкування і стандартизації цього шару української спеціальної лексики. У зв'язку з цим особливого значення набуває аналіз явища антонімії, оскільки антоніми визнаються «однією з найважливіших категорій системної організації термінології» [1, с. 293].

Антонімія – це одне з парадигматичних відношень між словами на основі протилежності їх значень. Вона властива всім природним мовам. Науковці стверджують, що в термінології антонімія навіть більш розвинена, ніж у загальній лексиці.

Виражаючи реальні властивості позначуваних ними предметів і явищ, антоніми відображають протилежності у межах одних і тих самих сутностей [2, с. 149]. Осмислення такої протилежності допомагає точніше визначити значення слів, їхні взаємозв'язки та місце в лексичній системі мови.

Вивчення антонімії в термінологіях окремих галузей раніше досліджувалося. Цією проблемою займалися, зокрема, українські мовознавці: І.В. Волкова, І.І. Козловець, З.Б. Куделько, Б.П. Михайлишин, Т.В. Михайлова, Т.І. Панько, Л.М. Полюга, М.Р. Процик, Л.О. Симоненко, О.А. Южакова та ін., проте жодна праця не розкриває явища антонімії у коксохімічній терміносистемі.

Мета цієї статті – розглянути антонімію у частині терміносистеми коксохімічної промисловості, що уможливило розв'язання багатьох завдань: виокремити антонімічні пари в коксохімічній термінології, з'ясувати шляхи творення антонімів, виявити спільні та відмінні риси антонімії загальновоживаної й термінологічної лексики.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вивчення лексико-семантичного аспекту української коксохімічної термінології. Осмислення антонімії дає змогу точніше визначити місце терміна в конкретній термінологічній системі, а також дозволяє детально простежити його зв'язки та залежність від інших її компонентів.

За визначенням дослідників, антоніми – це слова, що належать до однієї й тієї самої частини мови і мають протилежне значення [2, с. 163]. В основі антонімії лежать істотні особли-

вості дійсності, які відбивають протилежні поняття в логіці й антонімічні значення в мові.

Щодо питання про наявність антонімів у термінологічних системах погляди вчених різняться. Наприклад, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк, Т.І. Панько наголошують, що «антонімія як семасіологічна категорія невід'ємна від термінологічних систем, що номінативно систематизують наукові поняття – складну мережу протиставлень, суттєво впорядковуючи тим самим термінологічну сферу» [3, с. 188].

Л.О. Новіков зазначає, що «антонімічність знаходить своє вираження у смислового змісті слова. Вона виступає як особлива характеристика лексичного значення слів специфічно мовним відображенням відмінностей і суперечностей у предметах та явищах об'єктивного світу» [4, с. 13].

В.П. Даниленко вважає, що явище антонімії у загальнолітературній мові та мові науки має багато спільного й суттєво не відрізняється одне від одного, і стверджує, що «явище антонімії, яке полягає в існуванні слів протилежного значення, у термінології репрезентоване чи не ширше, ніж у загальнолітературній мові» [5, с. 30].

Науці дійсно властивий бінарний принцип опису явищ – принцип, заснований на твердженні, що більшість явищ піддається двом протиставленням (бінарним), виходячи з наявності чи відсутності однієї і тієї ж ознаки, максимального чи мінімального прояву. Проте антонімічні зв'язки у спеціальній терміносистемі мають свою специфіку. Творення антонімічних пар у термінології завжди цілеспрямоване й обгрунтоване, що істотно відрізняє термінологічну антонімію від загальномовної.

Ми цілком погоджуємося з поглядом М.М. Покровського, який зазначав, що «слова та їхні значення живуть не окремим одне від одного життям, а поєднуються незалежно від нашої свідомості в різні групи, причому підставою для такого групування є схожість чи пряма протилежність за основним значенням» [6, с. 21].

На наш погляд, антонімія є однією з найважливіших системоформуючих категорій лексики, яка властива і термінології. Звісно, розглядати антонімію термінів без урахування її екстралінгвістичної мотивації неможливо, однак треба врахувати, по-перше, різне вираження понять у конкретних національних мовах; по-друге, живий зв'язок компонентів природно сформованих національних систем із загальною лексикою [4, с. 5–30].

О.О. Тараненко виділяє такі класи антонімів: а) із семантичного погляду за типом протиставлення: градуальні, комплементарні, векторні, координатні; б) з формально-структурного: різно- та спільнокореневі; в) зі стилістичного: на загальномовній та контекстуальній [7, с. 27]. У нашому дослідженні дотримуються наведеної вище класифікації.

Українська коксохімічна термінологічна лексика на рівні антонімічних відношень є неоднорідною за складом, структурою і ступенем протилежності лексико-семантичного і граматичного термінофондів.

Антонімічні відношення коксохімічних термінів ми охарактеризували на семантичному (відповідно до типу протилежностей) та формальному (структурному) рівнях. Ці аспекти покладено в основу класифікації антонімів досліджуваної галузі. Відповідно до типу протилежностей, що виражають антоніми коксохімічної терміносистеми, на семантичному рівні розрізняємо такі їхні типи:

1) антоніми, що виражають якісну протилежність: *відкритий вибій – закритий вибій (зabій); велике сито – мале сито; міцна порода – слабка (неміцна) порода; рідке паливо – тверде паливо, тверда вода – м'яка вода* та ін.;

2) антоніми, що виражають контрарну протилежність. Це крайні симетричні члени впорядкованої множини (контрарні видові поняття), між якими існує середній, проміжний член [4, с. 245]. За таких відношень нове, антонімічне значення виникає внаслідок заперечення значення певної лексеми. На думку Л.О. Новикова, головним показником антонімічності спільнокореневих номенів є реальна чи потенційна наявність серединних членів (мезонімів), які виражаються описово [8, с. 71], наприклад: *короткочасне навантаження – тривале навантаження – постійне навантаження – миттєве навантаження; сира форма – підсушена форма – суха форма*. Як зазначає Б.П. Михайлишин, «порівняння у вигляді ослаблених членів – одного чи декількох, що перебувають між двома контрарними членами, може бути виражене експліцитно чи імпліцитно, утворюючи при цьому антонімічні ряди з градуальним типом протилежності» [9, с. 5–6];

3) антоніми, що виражають комплементарну протилежність (між протиставленими членами антонімічної опозиції, що доповнюють один одного до єдиного цілого і є граничними, немає мезоніма). Тут чіткішою й очевиднішою вважаємо комплементарність, що твориться за допомогою різнокорневих номенів: *вертикальний вруб – горизонтальний вруб; верхня бровка – нижня бровка; відкрита ливарна форма – закрита ливарна форма; задній бремсберг – передній бремсберг; ліва різь (нарізка) – права різь (нарізка); рознімна ливарна форма – нерознімна ливарна форма; рознімна модель – нерознімна модель; ширина зверху – ширина знизу* й т.ін.;

4) антоніми, що виражають векторну протилежність (протилежність різноспрямованих дій, рухів, ознак): *зчеплення – розчеплення (розчілювання); підйом (піднімання, підіймання) – спуск, спускання; розроблення (розробка) довгими стовпами – розроблення (розробка) короткими стовпами; швидкість падіння (спаду) – швидкість подачі (подавання)*.

Досліджений матеріал дає змогу констатувати, що в структурному плані у коксохімічній термінології української мови поширені два типи антонімів:

1) спільнокореневі антоніми (створяться за допомогою протилежних за смислом префіксів, приєднаних до одного і того ж слова, або шляхом додавання префікса, що надає слову протилежного значення): *безконтактний – контактний; дегідратація – гідратація; демонтаж – монтаж; десольватація – сольватація; десублимація – сублимація; контрлад – лад; неметалева включення – металева включення; небезперервне зварювання – перервне зварювання; невипалена цегла – випалена цегла; незбагачене вугілля – збагачене вугілля; неповний провар – повний провар; перепал – недопал; переробка – недоробка; пересипка – недосипка; безстержева відливка – стержева відливка;*

2) різнокореневі антоніми (протилежність виражається різними основами): *відливка вмокру – відливка всуху; відливка зверху – відливка знизу; закрита дуга – відкрита дуга; мала шахта – велика шахта; постійний струм – перемінний струм;*

разові ливарні форми – постійні ливарні форми; товсте покриття – тонке покриття.

Антонімічні пари у термінології коксохімічної промисловості здебільшого репрезентовано іменниками: *вертикаль – горизонталь; динаміка – статика; заштитовування – розштитовування; інгресія – регресія; прикметниками: активні газу – інертні газу; афірова структура – порфірова структура; гітергенні родовища – гітогенні родовища* й под.

Зазначимо, що значну групу становлять інтернаціоналізми, які ввійшли в досліджувану терміносистему основними дериватами й утворили велику кількість антонімічних пар: *інтегратор – дезінтегратор; інтенсивний – екстенсивний; концентрація – деконцентрація; макроліквація – мікроліквація; максимум – мінімум; мікроструктура – макроструктура; модуляція – демодуляція* тощо.

Як свідчить аналіз, у коксохімічній термінології також є антонімічні пари серед словосполучень. У них протилежність виражається тільки однією з основ, наприклад: *відкрита розробка родовищ корисних копалин – підземна розробка родовищ корисних копалин; струм високої напруги – струм низької напруги; суха формувальна суміш – мокра формувальна суміш; температура замерзання – температура кипіння, товстостінна відливка – тонкостінна відливка; швидкість падіння (спаду) – швидкість підйому (піднімання, підіймання)* та ін. Здебільшого антонімічні словосполучення в коксохімічній термінології ґрунтуються на принципах антонімії в сучасній лексичній системі української мови з притаманними їм ознаками.

Отже, антонімія є важливим прошарком термінологічної системи й має переважно ті самі ознаки, що властиві здебільшого й загальнономовним антонімам: 1) наявність у семантичних структурах термінів спільних і протиставлених відмінних сем; 2) регулярність протиставлення антонімів у мовленні, що спричиняє виникнення асоціативних зв'язків у людській свідомості, коли ці одиниці розглядають поза контекстом; 3) можливість сполучатися з тими самими термінологічними одиницями. Особливості антонімічних протиставлень у термінології коксохімії зумовлені специфікою галузевих понять.

Література:

1. Процик М.Р. Антонімічні відношення в українській видавничій термінології / М.Р. Процик // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2006. – № 559. – С. 293–295.
2. Сучасна українська літературна мова : підруч. / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін. ; за ред. А.П. Грищенка. – 3-тє вид., доп. – К. : Вища шк., 2002. – 439 с.
3. Панько Т.І. Українське термінознавство : підруч. / Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк – Л. : Світ, 1994. – 216 с.
4. Новиков Л.А. Антонимия в русском языке: семантический анализ противоположностей в лексике / Л.А. Новиков. – М. : Изд-во МГУ, 1973. – 290 с.
5. Даниленко В.П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов // Исследование по русской терминологии / В.П. Даниленко. – М. : Наука, 1971. – С. 7–67.
6. Покровский М.М. Семасиологические исследования в области древних языков / М.М. Покровский. – 2 изд. – М., 2006. – 136 с. – (Серия «Школа классической филологии»).
7. Тараненко О.О. Антоніми / О.О. Тараненко // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.
8. Новиков Л.А. Семантика русского языка : учеб. пособие / Л.А. Новиков – М. : Высш. школа, 1982. – 272 с.

9. Михайлишин Б.П. Парадигматические связи и функциональные особенности украинской терминологии изобразительного искусства : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Б.П. Михайлишин. – К., 1990. – 17 с.
10. Російсько-український коксохімічний словник / [уклад. : В. Рудик, Н. Брайлівська, Ю. Зінгерман, Г. Коцюба, Ю. Шаповал, А. Шевгота]. – Х., 2007. – 504 с.

Силина Д. С. Антонимия как системообразующая категория украинской коксохимической терминологии

Аннотация. Стаття посвящена изучению явлений антонимии в украинской коксохимической терминологии. Исследованы типы антонимов на семантическом (качественные, контрарные, комплементарные, векторные) и

структурном (однокоренные, разнокоренные) уровнях и принадлежность терминов-антонимов к частям речи.

Ключевые слова: коксохимический термин, антоним, антонимическая пара, типы противопоставлений.

Silina D. Antonymy as a system forming category of ukrainian coke and chemicals terminology

Summary. The article is dedicated to the study of antonymy phenomenon in the Ukrainian coke and chemicals terminology. The types of antonyms on semantic (qualitative, contrary, complementary, vector) and structural (single root and different root) levels, as well as belonging of the antonymic terms to parts of speech, has been studied.

Key words: coke and chemicals term, antonym, antonymic pair, types of opposites.